

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

МАНДРИЧЕНКО ЖАННА ВАСИЛІВНА

УДК 343.211

**ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У
ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Туляков В'ячеслав Олексійович,
Одеська національна юридична академія,
проректор з міжнародних зв'язків

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Музика Анатолій Ананійович,
Державний науково-дослідницького інституту
МВС України, головний науковий співробітник

кандидат юридичних наук, професор
Андрушко Петро Петрович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри кримінального
права та кримінології

Провідна установа: Львівський юридичний інститут МВС України, кафедра
кримінального права та кримінології (м. Львів).

Захист відбудеться 19 травня 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою:
65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 16 квітня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історично кримінальне право виникло, щоб захистити своїми особливими засобами особу, суспільство і державу від злочинних посягань. Охоронну функцію кримінальне право традиційно виконувало за допомогою притягнення осіб, що скоїли злочин, до кримінальної відповідальності, яка ототожнювалась із покаранням і розглядалась як кара за спричинену злочином шкоду.

Із розвитком доктрини кримінального права стало зрозумілим, що охоронна функція не повинна забезпечуватися тільки заходами примусу, оскільки за допомогою заходів заохочення можна досягти бажаного результату в значно коротший термін. Наявність зазначених норм у кримінальному законодавстві є показником рівня цивілізованості суспільства. Це підтверджується значною кількістю міжнародно-правових актів, прийнятих у цьому напрямку. Тому і в кримінальному законодавстві України почали з'являтися норми, які передбачають можливість звільнення осіб, що скоїли злочин, від кримінальної відповідальності, норми профілактичного характеру та інші заохочувальні норми. Однією з таких норм, є норма, яка передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Вітчизняними та зарубіжними вченими приділялась увага деяким концептуальним питанням, пов'язаним із примиренням потерпілого та злочинця, і, як правило, у процесуальному сенсі. Відомі праці із цієї проблематики належать С.С. Алексеєву, С.А. Альберту, Л.В. Багрій-Шахматову, Ю.В. Бауліну, Ю.Д. Блувштейну, Я.М. Брайніну, В.К. Грищуку, О.В. Давидову, Т.А. Денисовій, І.І. Карпецю, В.М. Кудрявцеву, О.С. Козаку, Т.І. Літваку, П.С. Матишевському, М.М. Михеєнку, А.А. Музиці, В.О. Навроцькому, О.М. Павліку, О.В. Перепаді, Т.І. Присяжнюку, П.М. Рабіновичу, М.В. Сенаторову, В.В. Скибицькому, В.В. Сташису, О.О. Сімонову, Є.Л. Стрельцову, В.Я. Тацію, В.О. Тулякову, О.Я. Цветіновичу, М.Д. Шаргородському, В.І. Шакуну, В.В. Ценевій, С.С. Яценку, Г.М. Якобшвілі, К. Роксіну, Р. Циппеліусу.

Дослідження окремих аспектів проблеми примирення у руслі вивчення кримінально-правового компромісу міститься в наукових працях Х.Д. Алікперова, М.І. Бажанова, М.А. Беляєва, Л.В. Брусніцина, І.М. Гальперіна, М.І. Гошовського, О.М. Джужі, Л.О. Доліненко, С.І. Канькала, С.Г. Келіної, Л.Л. Круглікова, О.П. Кучинської, В.З. Лукашевича, В.О. Ломака, О.Р. Михайленка, І.С. Ноя, С.В. Полубінської, С.Н. Сабаніна, О.Я. Тупіци, Г.О. Усатого, Є.В. Фесенка, О.І. Чучаєва, Б. Банненберг, У. Браунса, К. Хорна, Г. Кайзера, Ф. Лооса та багатьох інших науковців.

Незважаючи на значний інтерес науковців до умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених ст. 46 КК Кримінального кодексу України 2001 р., механізм застосування цієї норми є недостатньо відпрацьованим.

Комплексного теоретичного дослідження кримінально-правових аспектів примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим в Україні, після прийняття нового кримінального законодавства, особливо в рамках доктрини, що спрямована на захист прав та інтересів потерпілих від злочину у кримінальному праві України, не здійснювалося. Дисертаційні дослідження О.В. Перепаді та М.В. Сенаторова були присвячені лише окремим питанням загального та порівняльного аналізу стану потерпілих від злочину в кримінальному праві України.

Відкритим залишається питання щодо обумовленості, сутності, доцільності та перспектив розширення меж дій інституту примирення у кримінальному праві України.

Зазначені обставини зумовили актуальність обраної теми дисертації та визначили необхідність її детального дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження спрямоване на реалізацію положень Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004 р. Робота виконана відповідно до планів наукових досліджень, що здійснюються Одеською національною юридичною академією у відповідності до теми „Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” (реєстраційний номер 0101U5001195) і є складовою частиною наукових досліджень кафедри кримінального права Одеської національної юридичної академії на 2001–2005 роки „Забезпечення соціальної справедливості нормами кримінального права”.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення проблеми примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим, внесення конкретних пропозицій щодо перспектив розвитку зазначеного інституту і формування на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовчої практики.

Виходячи з обумовленої мети було поставлено такі задачі:

з'ясувати генезу інституту примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим;

з'ясувати юридичну природу та місце інституту примирення в системі норм кримінального права;

визначити зміст поняття „звільнення від кримінальної відповідальності”;

визначити зміст поняття „примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим”;

проаналізувати підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності;

визначити соціально-кримінологічні та юридичні наслідки примирення винного з потерпілим;

викласти конкретні пропозиції щодо перспектив розвитку інституту примирення у кримінальному праві України;

сформулювати рекомендації стосовно практичного застосування норми про примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим.

Об'єктом дослідження є кримінально-правові відносини, що виникають між потерпілим та особою, яка вчинила злочин.

Предметом дослідження є кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальні закони наукового пізнання, фундаментальні положення теорії та історії держави і права, соціології, кримінального права, кримінології, міжнародного права й інших юридичних наук. Методологія зазначеної роботи ґрунтується також на загальних і спеціальних методах наукового пізнання. Так, за допомогою історико-правового методу стало можливим простежити генезу правового оформлення інституту примирення винного з потерпілим. Формально-логічні методи використовувалися при формуванні ключових понять і визначень роботи, їх реалізації в сучасному законодавстві. За допомогою системного методу було досліджено положення чинного КК України та інших законодавчих актів у контексті аналізу передумов звільнення від кримінальної відповідальності, що надало можливість предметно висвітлити особливості реалізації положень пануючої доктрини у конкретній правовій формі. Порівняльно-правовий метод надав можливість визначити основні напрямки вдосконалення вітчизняного законодавства щодо відновлення прав потерпілого.

Емпіричною базою дослідження є результати особистого авторського аналізу даних експертного опитування (працівників суду, прокуратури, міліції) з різних регіонів України (Одеської, Миколаївської, Черкаської, Київської областей та Автономної Республіки Крим) загальною кількістю 500 осіб та анкетування контрольної групи (мешканці цих областей, які не мають юридичної освіти) загальною кількістю 700 осіб, аналізу даних кримінальної статистики та матеріалів кримінальних справ.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці монографічних досліджень умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за сучасним кримінальним законодавством. У результаті здійсненого дослідження надано пропозиції, сформульовано нові положення і висновки, до найбільш значущих з яких належать:

уперше:

обґрунтовано, що примирення винного з потерпілим є самостійним міжгалузевим інститутом права, який було сформовано на підставі основних напрямків розвитку сучасної міжнародної та національної кримінальної політики, які сприяють відновленню порушених прав та інтересів потерпілого; відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди; обмеженню негативного впливу подвійної віктимізації; зниженню рівня рецидиву злочинності; економії заходів протидії злочинності.

встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим як складова інституту примирення винного з потерпілим сприяє підвищенню ступеня реалізації принципів кримінального права, а саме: принципу справедливості, гуманності, презумпції не винуватості, доцільності та індивідуалізації відповідальності, невідворотності кримінальної відповідальності;

грунтуючись на з ідеї гуманізації кримінального законодавства запропоновано нову доктринальну редакцію ст. 46 КК України та відповідні редакції ст.ст. 45, 47, 48, 97 КК України, які спрямовані на поширення випадків та підстав застосування цих норм;

розвинуто положення щодо існування обов'язкових, безумовних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, та факультативних умовних підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, які залежать від стану та характеристики попередніх відносин потерпілого зі злочинцем;

удосконалено:

правові характеристики інституту примирення винного з потерпілим, який може бути як підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, підставою для звільнення від покарання або обставиною, яка впливає на пом'якшення покарання;

надано розгорнутий аналіз правомірної поведінки у випадку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, а саме – встановлено її суб'єктно-об'єктні характеристики та взаємозв'язки;

набули подальшого розвитку:

доктринальні положення стосовно того, що звільнення від кримінальної відповідальності за своєю природою та значенням у правовому регулюванні не належить до форм реалізації кримінальної відповідальності, а є відмовою держави в особі відповідного органу (суду) від застосування до винного заходів кримінально-правового примусу, що призначаються не інакше, як за обвинувальним вирокком суду;

гуманістичні пропозиції щодо обов'язковості відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди потерпілому як умови звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, визначають концептуальні проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та можуть бути використаними у:

науково-дослідницької діяльності – при вирішенні проблем, пов'язаних із розвитком положень щодо захисту прав потерпілого в кримінально-правовій доктрині;

навчальному процесі – при читанні лекцій, проведенні занять по курсам з кримінального права, кримінології, та кримінальної віктимології, а також при підготовці відповідних навчальних видань, коментарів та методичних рекомендацій;

правотворчості – при підготовці змін і доповнень до чинного законодавства кримінально-правового, профілактичного та віктимологічного профілю. Сформульовані висновки і пропозиції були направлені до Верховної Ради України. Практичне значення полягає також у тому, що отримані результати можуть бути використані судовими і правоохоронними органами як рекомендації по реалізації діючого законодавства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження було повідомлено на науково-практичних конференціях у 2003 – 2005 рр.: 6 (58) звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2003 р., м. Одеса); 7 (59) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2004 р., м. Одеса); 8 (60) звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2005 р., м. Одеса); науково-практичному семінарі „Тіньова економіка в інфраструктурі організованої злочинності” (вересень 2004 р., м. Одеса); науково-практичному семінарі „Ефективність правових мір протидії організованим формам злочинності” (січень 2005 р., м. Одеса); міжнародній конференції „Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи” (20 – 21 квітня 2006 р., м. Київ).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у п'яти наукових статтях, три з яких опубліковані у збірниках наукових праць, що входять до переліку фахових наукових видань, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, які поєднують шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (249 найменувань) і двох додатків. Загальний обсяг роботи складає 209 сторінок, із них обсяг основного тексту – 180 сторінок, обсяг використаних джерел – 20 сторінок, додатків – 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ містить загальну характеристику дослідження, в якому у стислому вигляді розкриваються основні аспекти дослідження, сутність і стан розробки наукової проблеми, теоретична та практична значимість дослідження, його зв'язок з науковими програмами, планами, темами, наведено основні положення, які виносяться на захист.

Перший розділ „Соціальна обумовленість інституту примирення винного з потерпілим” складається із трьох підрозділів, що присвячені проблемам втілення положень кримінальної політики сучасного постмодерністського суспільства у правове буття України, зокрема питанням розвитку приватних засад у публічному праві як підґрунтя існування інституту примирення винного з потерпілим .

У підрозділі 1.1. „Звільнення особи від кримінальної відповідальності в системі заходів кримінально-правового впливу” наведено загальний аналіз існуючих точок зору стосовно визначення звільнення від кримінальної відповідальності, які в основному відображають розуміння авторами сутності та визначення кримінальної відповідальності з позицій відповідної кримінально-правової ідеології.

Аналіз існуючих точок зору щодо визначення кримінальної відповідальності показав, що будь-яка з існуючих концепцій, кожна по-своєму, відображує зміст кримінальної відповідальності та притаманні їй властивості, у зв'язку з чим, кожна з них має право на існування. Отже, під кримінальною відповідальністю

розуміються всі засоби (міри) кримінально-правового впливу, які держава в особі її спеціальних органів застосовує до особи, яка вчинила злочин і яка повинна перетерпіти, передбачені законом обмеження та (або) позбавлення її прав і свобод. Звідси – кримінальна відповідальність може бути реалізована у засудженні винного без призначення йому покарання; у засудженні винного з призначенням покарання, але зі звільненням від його відбування; у засудженні винного з призначенням покарання і реальним його відбуванням.

Виходячи із цього, обґрунтовується твердження про те, що за своєю природою та значенням у правовому регулюванні звільнення від кримінальної відповідальності не належить до форм реалізації кримінальної відповідальності, а є відмовою держави в особі відповідного органу (суду) від застосування до винного заходів кримінально-правового характеру, що призначаються не інакше як за обвинувальним вироком суду.

У підрозділі 1.2. *„Історичні, соціально-юридичні та політичні передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим”* досліджуються правові джерела на різних етапах розвитку держави, а саме: Руська Правда [Коротка і Просторова редакції] (період Київської Русі XI–XIII ст. ст.); Новгородська і Псковська Судні Грамоти (період феодальної роздробленості Русі XII–XV ст. ст.); Судебник 1497 р., Судебник 1550 р., Судебник 1589 р. (період створення Руської централізованої держави); Соборне Уложення 1649 р., Артикул воїнський 1715 р., Устав кримінального судочинства 1864 р. (період знаходження України у складі царської Росії до початку XX ст.); кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство 18 – 19 років XX ст. та законодавство радянського періоду.

Виокремлюються тенденції розвитку примирення винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві.

Так, часом виникнення норми про примирення необхідно вважати час формалізації кровної помсти як способу розв'язання конфлікту. Існування кровної помсти та права відмови від неї є доказом того, що потерпілий сам вирішував, як бути з особою, що спричинила йому образу: помститися чи примиритися з нею, отримавши від неї винагороду. При цьому на початкових етапах розвитку держави та права примирення винного з потерпілим не було самостійним інститутом кримінального права – про це свідчить відсутність чіткого розмежування норм матеріального і процесуального права, у тому числі цивільно-правових та кримінально-правових норм.

Під час поступового формування основних інститутів кримінального права та процесу відбуваються виокремлення конкретних видів злочинів та поділ стадій кримінального процесу. Примирення відображається у законодавчих актах стосовно того чи іншого виду злочину та певної стадії процесу. Формування самостійних галузей права – кримінального та кримінально-процесуального привело до того, що примирення як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності законодавчо було закріплено і в нормах матеріального, і в нормах процесуального права, але все ж таки без їхньої чіткої різниці. Розподіл судочинства на кримінальне та цивільне породив положення про те, що звільнення від покарання у зв'язку з примиренням з потерпілим можливе без

розгляду цивільного позову про відшкодування збитків, спричинених цим злочином.

Згодом примирення почало розглядатися як підстава звільнення від покарання, а з часом з'явилися і додаткові „пільги” для осіб, які примирилися – звільнення від сплати судових зборів. До того ж звільнення від покарання у зв'язку з примиренням з потерпілим фактично передбачало відшкодування ображеному збитків і винагороди, хоча законодавчо такі умови закріплювалися не завжди. У певних випадках законодавець, вважаючи деякі злочини (наприклад, розбійний напад та крадіжку) більш суспільно небезпечними порівняно з іншими злочинами, забороняв укладати мирові угоди з винними у цих злочинах та навіть встановлював штраф за примирення по таких справах. Водночас стосовно вбивства мирові угоди були дозволені упродовж тривалого періоду.

Але й за умов абсолютизму в реалізації каральних засад в кримінальному праві в українській правничій традиції існували приклади, коли за певним колом справ, які могли бути припиненими за примиренням сторін, судді були зобов'язані схилити ці сторони до миру, і тільки у разі не досягнення між ними миру виносили обвинувальний вирок. Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. суспільство, визнавши злочин загальним злом, а покарання за нього – суспільною справою, за невеликою категорією справ все ж таки „залишило” деякі приватні інтереси та „дозволило” застосовувати їх, якщо сторони прийдуть до миру.

Відповідно за радянських часів норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не були відображені у кримінальному законодавстві. Йшлося лише про примирення, як про підставу припинення кримінальної справи приватного обвинувачення. Лише прийняття низки міжнародних договорів віктимологічної спрямованості, реалізація принципів гуманізму та справедливості в сучасних кримінально-правових відносинах надали нового імпульсу розвитку інституту примирення потерпілого зі злочинцем в сучасній Україні.

У підрозділі 1.3. „Соціально-кримінологічні аспекти примирення винного з потерпілим як засобу врегулювання конфлікту” підіймаються проблеми, пов'язані із кризою карних заходів кримінально-правового впливу.

З метою вирішення існуючих проблем досліджується практика застосування ст. 46 КК України. Зроблено висновки стосовно соціальних, психологічних, політичних, економічних, юридичних наслідків реалізації інституту примирення винного з потерпілим, які виявляються у такому:

застосування ст. 46 КК сприяє не тільки захистові прав потерпілого, але й інших осіб, які знаходяться під впливом наслідків кримінально-правового конфлікту, тому примирення пом'якшує розрив соціальних зв'язків, який відбувається в результаті вчиненого злочину (ліквідація чи нейтралізація третинної віктимізації);

існування ст. 46 КК дає можливість винній особі проявити свої моральні якості з власного бажання у позитивній поведінці;

застосування ст. 46 КК дозволяє вирішувати конфлікт між винним та потерпілим шляхом безпосередніх зустрічей (процедурами медіації тощо), під час яких потерпілий може виказати свої почуття, а винний дізнатися про наслідки

свого злочину, що може призвести до нового погляду на попередні стереотипи та призупинити спіраль кримінальності;

застосування ст. 46 КК сприяє реалізації основних положень Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, затвердженої Указом Президента України 28 грудня 2004 р., а отже відповідає політиці держави та характеристикам сучасної віктимологічної та кримінально-правової доктрини;

застосування ст. 46 КК забезпечує економію заходів кримінально-правового впливу і дозволяє відшкодувати завдані потерпілому збитки майже у повному обсязі;

застосування ст. 46 КК забезпечує реалізацію таких принципів кримінального права як принципи справедливості, гуманізму, презумпції невинуватості, індивідуалізації відповідальності, доцільності та невідворотності відповідальності, економії засобів кримінально-правової репресії.

З метою отримання більш об'єктивних висновків щодо наслідків застосування досліджуваного інституту було проведено експертне опитування правозастосувачів, а саме: працівників ОВС, прокуратури, адвокатури та суду. Позитивне відношення до існування та подальшого розвитку цього інституту висловили 83,3% працівників ОВС; 77,1% працівників прокуратури; 93,9% працівників адвокатури та суду. 30% працівників ОВС; 41% працівників прокуратури; 26% працівників адвокатури та суду пов'язують існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що скоїли злочин, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим з принципом гуманності. 9% працівників ОВС; 9% працівників прокуратури; 3% працівників адвокатури та суду – з природним правом особи, відомим з давніх часів; 47% працівників ОВС; 22% працівників прокуратури; 52% працівників адвокатури та суду – з досягненням цілей покарання без його призначення та виконання. 73% працівників ОВС; 58% працівників прокуратури; 67% працівників адвокатури та суду вважають також, що факт звільнення особи від кримінальної відповідальності не заперечує презумпції невинності.

Зроблені висновки щодо значення інституту примирення винного з потерпілим від злочину відповідають уявленням правозастосувачів та їх установкам.

Другий розділ „Сутність та зміст інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим складається із трьох підрозділів, в яких розглянуто суто кримінально-правову характеристику цього інституту, описано основні моделі примирення, які існують у світі, з метою втілення окремих елементів у правове поле України.

У підрозділі 2.1. „Кримінально-правова природа звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим” робиться висновок про об'єктивне існування комплексного інституту примирення винного з потерпілим, який утворюється нормами кримінального, кримінально-процесуального та міжнародного права.

Виокремлено ознаки, за якими інститут примирення винного з потерпілим відрізняється від інституту „приватного обвинувачення”, від підстав, що

виключають кримінальну відповідальність, а також підстав звільнення від покарання та його відбування.

На підставі аналізу кримінально-правової літератури, присвяченої звільненню від кримінальної відповідальності, виокремлюються види підстав звільнення від кримінальної відповідальності: 1) обов'язкові та факультативні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які поділяються залежно від того, чи є звільнення від кримінальної відповідальності правом або обов'язком суду; 2) умовні та безумовні підстави звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути диференційованими в залежності від умов, які висуваються до поведінки особи, звільненої від кримінальної відповідальності; загальні та спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які поділяються в залежності від того, яке вони мають значення стосовно певних видів злочинів та злочинців; звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з відсутністю або незначним ступенем суспільної небезпеки винної особи, які свідчать про можливість виправлення та попередження вчинення злочину з її боку без застосування кримінально-правових заходів примусу, та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою особи, яка вчинила злочин. Ці підстави поділяються залежно від мети їх застосування. У першому випадку метою є попередження вчинення злочинів з боку винної особи, у другому випадку метою є заохочення винних до вчинення дій, спрямованих на відшкодування завданих збитків, саме до цього виду звільнення від кримінальної відповідальності належить примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України). До того ж примирення винного з потерпілим належить до загальних, обов'язкових та безумовних підстав звільнення від кримінальної відповідальності,

У підрозділі 2.2. „Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим” розглядаються точки зору щодо загальних характеристик обставин та перспектив вдосконалення інституту примирення винного з потерпілим чи представником юридичної особи. При цьому з'ясовано, що потерпілим у цьому випадку є фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яку визнано потерпілою відповідно до ч. 2 ст. 49 КПК України. Представником юридичної особи є особа, яка на підставі установчих документів чи закону виступає від імені юридичної особи, визнаної цивільним позивачем відповідно до ч. 1 ст. 50 КПК України. Відповідно звільнення винної особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим згідно зі ст. 46 КК України можливе тільки у разі відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Аналіз чинного національного законодавства, спрямованого на кримінально-правовий захист особи потерпілого приводить до висновку про необхідність запропонування нової доктринальної редакції ст. 46 КК, виходячи з того, що першою умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим згідно зі ст. 46 КК України має бути вчинення нею злочину невеликої тяжкості або вперше злочину середньої тяжкості. До того ж у виключних випадках додатковою умовою звільнення особи (обвинуваченого, підсудного) від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із

потерпілим згідно зі ст. 46 КК України може бути вчинення нею злочину середньої тяжкості чи з необережності тяжкого злочину щодо членів сім'ї та близьких родичів. Членами сім'ї є особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Кожен з подружжя вважається членом сім'ї один одного навіть тоді, коли спільно не проживають. Близькими родичами є батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки.

Обов'язковою умовою звільнення особи (обвинуваченого, підсудного) від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим (ст. 46 КК України) має бути вчинення злочину проти тих прав, свобод та інтересів особи, які охороняються розділами II, III, IV, V, VI Особливої частини КК України.

Зроблено висновок, що у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі запропонованої автором ч. 2 ст. 46 КК України відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди не є обов'язковим.

Висновок про необхідність розширення кола діянь, за які було б можливим звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, було зроблено на підставі дослідження як думки правозастосувачів, так і думки громадськості, які в цілому вважають за потрібне розширити рамки дії норми права, що передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Так, 63% (58% контрольна група) експертів на таке запитання відповіло позитивно, 35% (27% контрольна група) – не вважають за доцільне розширення цієї норми права і 2% (15%) – вагаються відповісти.

У підрозділі 2.3. „Звільнення від кримінальної відповідальності в законодавствах зарубіжних країн” досліджується можливість звільнення від кримінальної відповідальності за законодавствами держав, які належать до різних правових систем (романо-германської, англосаксонської правових сімей, а також правової системи країн, що розвиваються).

Особлива увага приділяється аналізу кримінального законодавства пострадянських держав (Росії, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Киргизії та Латвії), які 17 лютого 1996 р. на пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї країн-учасниць СНД прийняли Модельний Кримінальний кодекс, який став рекомендаційним законодавчим актом для країн-учасниць СНД.

Робиться висновок про те, що рекомендації Міжпарламентської асамблеї у частині встановлення в Кримінальних кодексах норм про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не сприйняла тільки Узбекистан. Всі інші країни-учасниці внесли це положення до своїх Кримінальних кодексів, хоча з точки зору верховенства права та жорсткого відношення до розгляду термінів настання кримінальної відповідальності звільнення від відповідальності є суто процесуальним, а не правовим інститутом.

Аналіз законодавств закордонних держав показав, що положення, які стосуються примирення винного з потерпілим, та відшкодування останньому спричиненої шкоди в кримінальних кодексах цих держав зазначені як обставини, що пом'якшують кримінальну відповідальність та покарання, обставини, які беруться до уваги при призначенні покарання; як підстави звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання; чи як спеціальна підстава звільнення

від кримінальної відповідальності чи покарання, яка передбачена розділом чи статтею Особливої частини Кримінального кодексу.

Країни, що розвиваються, не містять у своїх законодавчих актах норм про примирення. Але у більшості цих країн ще здавна існує такий вид покарання як компенсація (відшкодування матеріальної чи особистої шкоди потерпілому). Їм також притаманний шлях у напрямку розвитку відновлюючого правосуддя.

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дисертаційного дослідження зроблено такі висновки:

1. Примирення винного з потерпілим є основою для звільнення від кримінальної відповідальності, а в деяких країнах – і від покарання. Слід зазначити, що інститут примирення є закономірним етапом розвитку генези кримінально-правових відносин: від таліона до обмеженого таліона, від обмеженого талона до влади абсолютна, від абсолютної влади держави до гомеостазу приватних та публічних начал у кримінальному праві з приматом прав публічних.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим сприяє: відновленню порушених прав та інтересів потерпілого; відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди; обмеженню негативного впливу подвійної віктимізації; зниженню рівня рецидиву злочинності; економії заходів кримінально-правової репресії; підвищенню ступеня реалізації принципів кримінального права, а саме: принципу справедливості, гуманності, презумпції невинуватості, доцільності та індивідуалізації відповідальності, невідворотності кримінальної відповідальності, економії кримінальної репресії; підвищенню авторитету держави; сприянню реалізації положень кримінальної політики України.

3. Інститут примирення винного з потерпілим головним чином виявляється у звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України). Примирення винного з потерпілим є загальною обов'язковою, безумовною підставою звільнення від кримінальної відповідальності, яка застосовується у разі позитивної посткримінальної поведінки особи, винної у вчиненні злочину.

4. Звільнення від кримінальної відповідальності за своєю природою та значенням у правовому регулюванні не належить до форм реалізації кримінальної відповідальності і є відмовою держави в особі відповідного органу (суду) від застосування до винного заходів кримінально-правового характеру, що призначаються не інакше, як за обвинувальним вирокіом суду.

5. Результати примирення винного з потерпілим можуть бути враховані: при закритті кримінальної справи на підставі п. 1 ст. 27 КПК України у випадку примирення потерпілого і підсудного у справах приватного обвинувачення; як обставина, що пом'якшує покарання під час винесення вироку (п. 2 ч. 1 та ч. 2 ст. 66 КК України), сприяє призначенню більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); при призначенні покарання та прийнятті рішення про

звільнення підсудного від покарання з випробуванням, в залежності від призначеного покарання, особи підсудного та тяжкості вчиненого злочину (ст. 75 КК України). Не виключається можливість врахування результатів примирення винного з потерпілим під час застосування інших підстав звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених кримінальним законодавством України.

6. Згідно з результатами аналізу та опитування експертів запропоновано таку редакцію ст. 46 КК України:

„Стаття 46. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим

Особа, яка вчинила злочин невеликої тяжкості або вперше вчинила злочин середньої тяжкості проти іншої особи, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим або представником юридичної особи та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Особу, яка умисно або з необережності вчинила злочин середньої тяжкості чи з необережності вчинила тяжкий злочин проти членів сім’ї та близьких родичів, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим, за умови, що протягом року з дня досягнення угоди про примирення виправдає довіру потерпілого”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ:

1. Мандриченко Ж.В. Кримінально-правовий компроміс: проблеми та перспективи // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Фенікс, 2004. – Вип. 22. – С. 108-112.
2. Мандриченко Ж.В. Відновне правосуддя та його переваги // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Фенікс, 2005. – Вип. 26. – С. 299-305.
3. Мандриченко Ж.В. Деякі аспекти нормативного удосконалення звільнення від кримінальної відповідальності за примиренням з потерпілим // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – Львів, 2005. – Вип. 4. – С. 46-50.
4. Мандриченко Ж.В. Кримінально-правовий компроміс у протидії організованій злочинності // Правові проблеми протидії організованій злочинності: Зб. наук. статей / За ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна – Одеса: Фенікс, 2005. – С. 171-185.
5. Мандриченко Ж.В. Соціально-кримінологічні основи виникнення інституту примирення винного з потерпілим. // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи: міжнародна конференція – Київ, 2006. – С. 56-60.

АНОТАЦІЯ

Мандриченко Ж.В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006.

Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, яке присвячене звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Дослідження містить аналіз комплексу теоретичних та практичних питань, пов'язаних зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у системі заходів кримінально-правового впливу. Досліджено генезу та соціальну обумовленість інституту примирення винного з потерпілим. Надано аналіз кримінально-правової природи та сутності звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Розглянуто підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, що дозволило запропонувати розширення кола діянь, за які було б можливим звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням. Сформульовано рекомендації стосовно удосконалення механізму кримінально-правового регулювання, а також підвищення ефективності кримінально-правового впливу на злочинність.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення особи від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності, соціальна обумовленість інституту примирення, відшкодування шкоди.

АННОТАЦІЯ

Мандриченко Ж.В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Одесская национальная юридическая академия, – Одесса, 2006.

Диссертация является первым в Украине монографическим исследованием, посвященным анализу освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим.

Исследование содержит анализ комплекса теоретических и практических вопросов, связанных с освобождением лица от уголовной ответственности в системе мер уголовно-правового влияния. Исследованы исторические, социально-юридические и политические предпосылки освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим. Рассмотрены социально-криминологические аспекты примирения виновного с потерпевшим как способ урегулирования конфликта.

Проанализированы уголовно-правовая природа и содержание освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим.

Исследуется сущность института примирения виновного с потерпевшим, которая состоит в освобождении лица от уголовной ответственности в связи с примирением. Определено, что примирение виновного с потерпевшим является общеобязательным, безусловным обстоятельством освобождения от уголовной ответственности, которое применяется в случае позитивного посткриминального поведения лица, виновного в совершении преступления.

Рассмотрены основания причин и условий освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим, что позволило внести предложение о расширении круга деяний, при совершении которых возможно освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением. Отмечается заинтересованность экспертов, а также контрольной группы в расширении круга норм, по которым возможно примирение. Определяется, что возмещению подлежат материальный, моральный и физический вред. Дается определение указанных видов вреда в контексте примирения между лицом, совершившим преступление, и потерпевшим. Обосновывается необходимость учета мнения потерпевшего при принятии решения об освобождении виновного от уголовной ответственности.

Определено, что освобождение от уголовной ответственности по своей природе и значению в правовом регулировании не принадлежит к формам реализации уголовной ответственности и является отказом государства в лице соответствующего органа (суда) от применения к виновному мер уголовно-правового характера, которые назначаются не иначе как по обвинительному приговору суда.

Результаты примирения виновного с потерпевшим могут быть использованы: при закрытии уголовного дела на основании п. 1 ст. 27 УПК Украины в случаях примирения потерпевшего и подсудимого в делах частного обвинения; как обстоятельство, которое смягчает наказание во время вынесения приговора суда (п. 2 ч. 1 и ч. 2 ст. 66 УК Украины), при назначении наказания и принятии решения об освобождении подсудимого от наказания с испытанием в зависимости от назначенного наказания, личности подсудимого и тяжести совершенного преступления (ст. 75 УК Украины). Не исключается возможность учета результатов примирения виновного с потерпевшим во время применения других оснований освобождения от уголовной ответственности, предусмотренных уголовным законодательством Украины.

Вносятся конкретные предложения по усовершенствованию отечественного законодательства относительно освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением.

Ключевые слова: уголовная ответственность, освобождение от уголовной ответственности, примирение виновного с потерпевшим, причины и условия освобождения от уголовной ответственности, социальная обусловленность института примирения, возмещение ущерба.

SUMMARY

Mandrychenko Zh. V. Absolution on the grounds of reconciliation between the guilty and the victim. – Manuscript.

The candidate thesis in law within specialization 12.00.08. – Criminal law and criminology; criminal-executive law. – Odesa National Academy of Law, Odesa, 2006.

The dissertation is the first monographic research in Ukraine dedicated to absolution on the grounds of reconciliation between the guilty and the victim.

This research contains an analysis of complex theoretical and practical issues connected with absolution of a person in the system of legal criminal influence. The genesis and social conditionality of the institute of reconciliation between the guilty and the victim were studied. Moreover, an analysis of the legal criminal nature and the essence of absolution on the grounds of reconciliation between the guilty and the victim were made. Much attention was paid to grounds and conditions of absolution due to reconciliation, which resulted in a proposal to extend the scope of acts, when this kind of absolution could be applied. A number of recommendations concerning the mechanism of criminal regulation, and improvement of effectiveness of legal criminal influence on crime were drafted.

Key words: absolution, reconciliation between the guilty and the victim, criminal liability, grounds and conditions for absolution, social conditionality of the institute of reconciliation between the guilty and the victim.